

#10

REESCRIPCIÓ I REIVINDICACIÓ A LES *HORACIANES* DE VICENT ANDRÉS ESTELLÉS

Amanda Ruiz Navarro

Universitat Autònoma de Barcelona

amandaruzna@gmail.com

Cita recomanada || RUIZ NAVARRO, Amanda(2014): "Reescritura i reivindicació a les *Horacianes* de Vicent Andrés Estellés" [article en línia], 452°F. *Revista electrònica de teoria de la literatura i literatura comparada*, 10, 166-182, [Data de consulta: dd/mm/aa], <http://www.452f.com/pdf/numero10/10_452f-mis-amanda-ruiz-navarro-orgnl.pdf>

Il·lustració || Mireia Martín

Article || Rebut: 12/02/2013 | Apte Comitè Científic: 30/10/2013 | Publicat: 01/2014

Llicència || Reconeixement-No comercial-Sense obres derivades 3.0 de Creative Commons

Resum || Aquest treball es centra en les *Horacianes*, un dels poemaris del poeta valencià Vicent Andrés Estellés, i explora la manera com esdevé un exercici de reescriptura de les *Sàtires* i les *Odes* i *Epodes* del poeta llatí Horaci. En aquest cas, però, la intertextualitat i el joc d'identificacions, tenen un component crític en la mesura que permeten a Estellés fer front a la censura vigent i parlar, des de la quotidianitat, de temes com ara el sexe i l'erotisme, però també de les penúries de la guerra i assumptes de corrupció política.

Paraules clau || Reescriptura | *Horacianes* | Poesia | Postguerra.

Abstract || This paper focuses on *Horacianes*, a poetry book by Valencian poet, Vicent Andrés Estellés, and explores how it becomes an exercise of rewriting the *Satires*, and *Odes and Epodes*, by the Latin poet Horace. In this case, however, intertextuality and identifications have a critical component because they allow Estellés to bypass censorship and talk, from the point of view of the quotidian, about topics like sex and eroticism, but also about the hardships of war and issues of political corruption.

Keywords || Rewriting | *Horacianes* | Poetry | Postwar.

0. Introducció: «Aut insanit homo aut versus facit»

Al llibre *Més discordances* Joan Fuster confessa que el seu «dòcil costum és un trosset de Mediterrani, suau, horacià, amistós...»¹. Aquest aforisme bé podria ser d'Estellés, el costum del qual no és sempre dòcil ni suau, com tampoc no ho és sempre en Horaci. Hi ha quelcom de visceral i crític amb el temps que a ambdós els va tocar viure que es transmet fins i tot en el llenguatge emprat. I, tanmateix, és aquesta mediterraneïtat comuna, aquest vitalisme, aquest costum amistós, una de les raons per les quals Estellés decideix jugar a ser Horaci, a bescanviar-li espais, temps, amics, enemics? En definitiva, a reescriure'l?

I és que, quan parlem d'una reescriptura, hem de desconfiar de la innocència de la tria per part de l'autor que decideix reinventar a l'altre. Intenció paròdica, reivindicació, identificació? Per què Horaci? Tampoc no s'ha de desestimar el corpus escollit. Per què les *Sàtires* o les *Odes i Epodes*? No obstant això, també és cert que sovint ens trobem davant d'exercicis d'estil, d'imitacions merament formals. En la literatura catalana contemporània, concretament en el gènere del conte, podem trobar alguns exemples on els autors aprofiten per assajar diferents tècniques narratives. És el cas de Mercè Rodoreda amb els seus *Vint-i-dos contes*, o Francesc Serés en alguns dels seus *Contes russos*. Però el gènere on més s'evidencia que pot haver-hi reescriptures purament formals és, per raons òbvies, la poesia. De fet, el poeta mallorquí Miquel Costa i Llobera fa una aproximació a Horaci en aquest sentit. Com diu Jaume Medina (1977: 106), «si l'imitador és conseqüent fins a l'últim extrem, la seva obra corre el perill de respirar el mateix alè que l'obra inspiradora», i Costa i Llobera no volia que se li identificués amb la visió pagana i epicúria que té Horaci de la vida.

Però nosaltres estem parlant de Vicent Andrés Estellés (Burjassot, 1924- València 1993), d'un escriptor compromès amb la realitat del seu temps, una realitat que Fuster (1972: 31) defineix com «la sinistra etapa dels grans pànics, quan no hi havia espai ni temps per al respir, i la gent respirava com podia». Així, la Guerra Civil va esclatar quan Estellés tenia dotze anys i va haver de deixar d'estudiar. El fet que la seua família, d'origen humil, hagués de cremar alguns llibres, no li va impedir llegir tot el que arribava a les seues mans, sobretot poesia en castellà d'autors com Garcilaso de la Vega. Però «llegir», en aquella època, era un drama. I clandestí» (Fuster, 1972: 24); no fou fins l'any 1942 quan Estellés va ingressar becat en l'Escola Oficial de Periodisme de Madrid que va descobrir la poesia de Vicente Aleixandre, Neruda, Lorca o Alberti. Pel que fa a la poesia catalana, com Fuster, va llegir abans Teodor Llorente que no pas els poemes de Foix o Riba. Precisament, un dels problemes als quals es va

NOTES

1 | Es tracta d'un volum que recull els articles que Joan Fuster va publicar entre 1981 i 1984 en *Jano*, un setmanari que se subtitulava *Medicina y humanidades*. Hi ha un primer volum també publicat per Bromera anomenat *Discordances* que recull els articles publicats entre 1974 i 1980 en aquesta mateixa revista. Originàriament aquests articles foren escrits i publicats en castellà, però han estat traduïts pel poeta Enric Sòria.

haver d'enfrontar fou la manca de tradició local en llengua culta, «prima i vacil·lant, i no sòlida i cerimonial com la dels mallorquins [...] Calia establir la provatura enmig d'un buit desanimat» (Fuster, 1972: 26). Tot això es va traduir en un valencià senzill i popular. En Estellés, «les paraules del carrer, grolleres tal volta, o sovint, o de somrient gentilesa menestral, els sobreentesos sardònics, els clixés i les interjeccions del diàleg de veïnat, es convertien així en materials "lírics" d'una potència inesperada» (Fuster, 1972: 26).

I és que, tot i que Estellés viu del periodisme, ell s'aboca a la poesia, s'hi submergeix vitalment. S'hi submergeix amb una mena de furor poètic que també trobem en Horaci. En aquest cas, però, no podem oblidar la condició d'exiliat d'Estellés. Es tracta d'un exili interior perquè no pot expressar la seua veu en públic a causa de les limitacions de la llibertat per part del règim franquista i les possibles represàlies. Això explica per què les dates de publicació de la seua obra sovint no coincideixen amb les dates de creació. De fet, quan Estellés comença a publicar, ho fa de cop. Fins aleshores, havia escrit molt i publicat poc, però entre 1971 i 1972 van eixir a la llum quatre poemaris diferents i el primer volum de les obres completes.

Pel que fa al poemari *Horacianes*, en el qual ens centrarem per comprendre la influència i el paper que juga Horaci en la poesia d'Estellés, fou escrit durant els anys seixanta però no es publicà fins l'any 1974. Així, de la mateixa manera que *Llibre de Meravelles* esdevé una mena de crònica de la postguerra, molts dels poemes que trobem a les *Horacianes* reflecteixen la realitat del seu temps, la València grisa dels anys seixanta. I com és això possible quan ens traslladen a Roma, dialoguen amb Virgili o reivindiquen Safo? Potser caldria preguntar-se si no és precisament tot aquest joc amb els clàssics llatins i grecs, i molt en particular amb Horaci, el que li permet fer al·lusions constants, directes o indirectes, al sofriments imposats pel franquisme. És una manera de dir, sense dir. I és que, com el mateix Estellés reconeix en un dels seus versos, «l'ofici de poeta em determina a no dir-ho tot.»

De la trajectòria vital d'Horaci sabem moltes menys coses. O les sabem amb molta menys certesa. Tenim la *Vida d'Horaci* – tan criticada per Estellés a les *Horacianes*– escrita per Suetoni entre els anys 75 i 160 dC aproximadament. Però, sobretot, tenim les *Sàtires*, que en la mesura que sovint versen sobre anècdotes i personatges quotidians, són la millor font sobre la seua vida. Sabem, això sí, tal com destaca el mateix Estellés, que la qualitat literària d'Horaci va necessàriament lligada al fet que va poder estudiar a Roma amb uns bons mestres i fins i tot completar la seua formació a Atenes entre els anys 45 i 42 aC. Després va tornar a Roma en el moment en què es produeix la batalla de Filipos, que va enfrontar Marc Antoni i Octavi (membres del Segon Triumvirat) amb Brut i Casio, els

partidaris de la república que havien assassinat Juli César. Aquest ambient de guerra civil, es traduirà, com en el cas d'Estellés, en certa angoixa i preocupació pel present i futur de la societat en què viu. No obstant això, Horaci aconsegueix el suport dels vencedors (del partit d'Octavià) i gràcies a la seua amistat amb Virgili és presentat a Mecenes amb la qual cosa aconsegueix introduir-se en un cercle important. A partir d'aquest moment comença la seua activitat literària per trobar finalment la pau i la tranquil·litat que tant anhela a la vil·la Sabina que Mecenes li regala.

De la seua trajectòria poètica ens centrarem en les *Sàtires*, les *Odes* i els *Epodes*, perquè són les obres que constitueixen l'objecte de la reescriptura d'Estellés. Així, els *Epodes* són dèsset composicions, en metres iàmbics, escrits seguint el model del poeta grec Arquíloc, en un període tempestuós pel que fa tant a la història de Roma com a la vida del poeta (entre el 43 i el 30 aC). La proposta que el poeta fa als seus conciutadans que abandonen Roma és el fruit del desencís provocat pel clima de confrontació civil. Com diu Josep Vergès (1981: 110), els *Epodes* «refleixen tot això quan expressen la repugnància del poeta pels vicis que enllordaven la societat romana, l'angoixa que li causaven les lluites fraticides dels ciutadans romans i el sincer agraïment i franc companyonatge que l'unia al seu protector.»

En canvi, les *Odes*, segueixen el model d'Alceu i Safo, i són obra de maduresa. Amb la seua poesia, Horaci volia aconseguir la immortalitat, evitar el que els romans anomenaven la *secunda mors*, l'oblit. Així, mitjançant una tècnica molt depurada, transforma la realitat més propera en un mosaic poètic perfectament polit, en una obra artística ben arrodonida, construïda des d'un cert distanciament, i per tant, des d'una perspectiva que tendeix a l'objectivitat. L'obra, a més a més, proposa la recuperació de la serenitat de l'art clàssic i ofereix una penetrant meditació sobre la vida i el pas del temps (*carpe diem*). No es tracta tant de lliurar-se a un goig desfermat dels sentits i de la vida com de bastir un refugi interior des del qual es puga administrar, amb seny i mesura, el pas del temps.

Pel que fa a les *Sàtires*, tot i que presenten certes afinitats amb els *Epodes*, tenen un to menys violent i sarcàstic. Escrites en hexàmetre dactílic seguint el model de Lucili, cal destacar el fet que en la literatura romana el gènere és nou. Com assenyala Jaume Joan Castelló (2008:16) al seu pròleg, no hi ha precedents grecs: «*Satura tota nostra est* —va dir Quintilià—. Que quedi per als romans, doncs, el mèrit de la sàtira, però també, de retruc, la seva problemàtica»². D'altra banda, es caracteritzen per una variació extrema de temes, tot i que es fa palès com la crítica personal deixa pas a l'observació social, a la reflexió sobre els costums. En elles recull moments de la seua vida, discussions filosòfiques, descriu viatges i, fins i tot,

NOTES

2 | No s'ha d'entendre de forma literal la citació que es fa de Quintilià. És evident que hi ha una dimensió diacrònica del gènere més enllà dels poetes llatins, però fou Quintilià el primer en entendre la sàtira com una forma estrictament literària i en apropiat-se de forma crítica del gènere per referir-se a l'obra de Lucili.

dóna consells gastronòmics. Però Horaci contempla els vicis i les mesquineses socials més amb la intenció d'extreure'n una lliçó moral, una norma de vida per a ell, que no pas amb el propòsit d'aconseguir modificar la societat. Com una mena de recerca d'equilibri personal tot seguint un ideal de vida proper a l'epicureisme. I, tanmateix, com diu Jaume Joan Castelló (2008: 18), «Horaci actua no com un filòsof assenyat i censor, sinó com un artista urbà i juganer.[...] Horaci no és un moralista, Horaci, ja en aquest fruit primerenc del seu enginy que són les *Sàtires*, se sent i se sap poeta, només poeta.»

1. Un Estellés-Horaci o un Horaci-Estellés?

Ja hem apuntat des del principi, el fet que, a diferència de Costa i Llobera, l'apropiació que fa Estellés de la poètica horaciana va molt més enllà dels aspectes formals i de la imitació del llenguatge poètic. No obstant això, és important destacar prèviament dos trets que comparteixen: el caràcter narratiu dels seus poemes, i l'estil conversacional que es deriva del joc dels interlocutors. Així, sovint Estellés ens presenta una mena de poema-diàleg en què el jo poètic es desdobra també en un *tu* que de vegades és el mateix poeta, però altres correspon a un amic (Virgili, Mecenes...), a un enemic (Suetoni), a un altra poetessa (Safo), a l'amant, o a la mort mateixa. Tot això confereix un caràcter confessional al text que li permet ampliar significats i establir un joc d'ambigüitats darrere del qual, com veurem més endavant, s'amaguen connotacions ideològiques i un compromís social.

1.1. Una visió popular, pagana, modesta de la vida

Des d'un punt de vista temàtic, aquest vitalisme, aquesta manera d'entendre la vida i, de retruc, la poesia, es troba present tant a l'obra d'Estellés com a la d'Horaci. Així, en llegir els seus poemes tenim la sensació que la quotidianitat s'imposa per tot. Tant el menjar, com el beure, com aspectes més escatològics, esdevenen matèria poètica dins l'univers estellesià. Al poema XVI per exemple, el jo poètic confessa que s'estima més uns caragols i un vi de Turís que la bellesa d'un crepuscle al Perelló³. Al XXXII ens explica com li sedueix des del carrer l'olor a llorer del suquet que estan cuinant a una casa. En un altre poema, elogia el vi de Sagunt i el plaer d'acompanyar-lo amb unes olives trencades. Tampoc no s'està de confessar-nos les conseqüències escatològiques d'una nit d'embriaguesa (XLIV), o de lloar «aquestes belles i molt agradables albergínies/ que tu m'has enllestit» (L). El poema LVI, per citar un altre exemple, ens ofereix un elogi de l'allioli front a la maionesa, elogi que Jaume Medina interpreta com una reivindicació del món horacià ("l'allioli") front a la simple reinterpretació formal en que fa Costa i Llobera (defensor

NOTES

3 | Cal notar que als poemes d'Estellés tots els topònims i noms propis apareixen sempre en minúscula. Aquesta absència de majúscules, característica de la seua escriptura, no s'ha d'interpretar com una convenció llatinitzat, sinó com una concepció de la vida feta de xicotetes coses, comunes, i anònimes. Aquesta concepció comporta una certa càrrega subversiva pròpia de les avantguardes i contrasta amb altres visions totalitzadores de la vida, més properes a un vitalisme d'arrel romàntica.

de la maionesa «adduint testimonis cultíssims de gourmets»). De fet, en un moment donat el jo poètic s'adreça a Virgili i reconeix que «nosaltres, que passem com a poetes,/ cantem o bé enaltim, t'ho concedesc, certes banalitats.». Així, al poema LII, el poeta defensa la legitimitat d'utilitzar el llenguatge poètic per parlar de coses quotidianes, tot escrivint un elogi al dit gros del peu esquerre. El component irònic i crític és evident, de fet ell mateix reconeix que molts crítics censurarien la seua poesia per banal, però

i què hem de fer-hi.
¿tot ha de ser
trascendental?
mira, diria,
ets un imbècil
hermafrodita.
faig el que vull,
i l'idioma
se'm fa flexible
i apte per tot.
cante diana
o invoque zeus
o evoque grècia,
en faig l'elogi
de la política,
cante els benignes
fruits de la terra,
i ara mateix
cante el dit gros.
¿i qui s'oposa?

No ens hem de deixar enganyar, però. Si Estellés canta les coses elementals i reivindica una poesia senzilla, «aquesta senzillesa no deixa de ser aparent ja que la construcció poètica presenta un elevat grau d'elaboració que no escapa al lector atent» (Aparicio 2004:153).

En Horaci les anècdotes quotidianes i les referències gastronòmiques també esdevenen matèria poètica. Així, per exemple, a l'epode III li retreu amb un to desenfadat i amistós a Mecenes, que li haja gastat la broma de fer-li menjar una vianda plena d'all, quan sap que ell no el tolera bé⁴. L'oda XXI del llibre III, tot i que presenta un to més delicat i seriós, perquè reproduïx l'estructura i el lèxic dels himnes religiosos, està dedicada a una gerra de vi, a una àmfora, i desprèn també bon humor i optimisme. Però aquest elogi de la quotidianitat es troba sobretot present a les *Sàtires*. En efecte, en la sàtira V del llibre I, ens narra un viatge des de Roma fins a Bríndisi, i no ens estalvia detalls com ara que l'aigua era fastigosa, o que tot estava ple de mosquits. A la sàtira II del llibre II, se'ns expliquen els avantatges d'una alimentació frugal, i fins i tot trobem reflexions sobre la procedència dels aliments: «¿Per quin senyal creus que es pot saber si aquest llobarro bocaample ha estat pescat al Tíber o a mar obert, si el van treure a l'altura dels ponts o a l'embocadura

NOTES

4 | Es fa palès que malgrat que Horaci encara era un poeta poc conegut quan escriví els *Epodes*, l'amistat que li unia a Mecenes era ben estreta.

del riu etrusc?» Preocupacions que, en el món globalitzat en què vivim, semblen d'allò més contemporànies. Al seu torn, la sàtira IV constitueix un veritable receptari de cuina. «En aquest cas Caci, un admirador d'una mena de nouvelle cuisine, no té altre maldecap que procurar recordar els preceptes culinaris acabats de descobrir.» (Joan Castelló, 2008: 191). Fins i tot trobem consells contra el restrenyiment o sobre com fer reviscolar algú que ha begut massa... D'altra banda, el fet que Horaci escriba un epode (X) criticant un tal Mevi perquè fa pudor (tot i que s'intueix que aquest és sols un pretext per justificar l'odi que li professa), o conte com una imatge de fusta del déu fà·lic Príap boicoteja l'encanteri d'unes bruixes tirant-se un pet (sàtira VIII, llibre I), no es pot entendre si no és en clau d'humor.

Tampoc no podem separar aquest vitalisme senzill, aquesta visió modesta de la vida, de l'epicureisme que tant defensava Horaci, que en la seua poesia insisteix en el fet que l'home savi ha de conrear allò que contribueix a fer-lo feliç. I és justament en la recerca del plaer i la felicitat en les coses senzilles, que l'home pot esdevenir autosuficient (autarquia), i trobar la tranquil·litat de l'ànima (ataràxia). Per això no ens ha de sorprendre que a la primera sàtira del llibre I critique el fet que els homes, en general, siguem incapaços de valorar i sentir-nos satisfets amb allò que tenim. En concret se centra en la figura de l'avar, al qual li retreu, amb un pragmatisme exacerbant, el fet que acumule diners sense donar-los cap utilitat: «¿És que no saps de què serveixen els diners, quina és la seva utilitat? Serveixen per a comprar pa, verdures, una ampolla de vi i tot allò que la natura de l'home troba a faltar quan n'és privada.» Al final d'aquesta sàtira, tot i que Horaci vol marcar les distàncies respecte a Crispí (filòsof estoic), n'admet les similituds. Aquest epicureisme també es relaciona amb el tòpic de la *mediocritas aurea*, que recomana el gaudi serè de la vida, l'assumpció assenyada de les coses que proporciona el dia a dia, sense renunciar al plaer i al gaudi de les coses més immediates, com la companyia dels amics, o la diversió a taula. Per exemple, al poema XLVII, l'Estellés-Horaci es complau d'haver viscut «simplement/ en una amable i ponderada mitjanja» tot criticant aquells que recorren als favors del César o jauen amb l'Emperadriu. Al seu torn, Horaci, a la sàtira VI del llibre també s'enorgulleix d'haver refusat els honors i haver optat per una vida senzilla. Adreçant-se a un senador, li diu que viu molt millor que ell i descriu la seua plàcida rutina: va al mercat i pregunta els preus, passeja pel circ, pel fòrum, dina un plat de porros amb cigrons, visita als amics... «I en haver acabat de dinar, sense haver-me atipat, però prou ple per a no sentir l'estómac buit la resta del dia, m'estic per casa sense fer res. En això consisteix la vida de la gent sense ambició, ambició que inquieta i aclapara. I em consola la idea que així viuré més feliç».

També el poema XLII de les *Horacianes* d'Estellés, que comença

dient «M'he estimat molt la vida» constitueix tota una declaració de principis. Ací es fa explícita aquesta idea de trobar el gaudi en les xicotetes coses del dia a dia, i se'n desprèn, per què no dir-ho, un cert hedonisme. Lluny de concebre la vida des d'un punt de vista intel·lectualitzat, el poeta la compara amb una taula parada. Hi ha un minimalisme ultrat que s'expressa fins i tot en el desmembrament dels decasíl·labs, en la declaració explícita de voler escriure sempre en minúscula, i en les diverses metonímies: «aquest got d'aigua», allò elemental; «una jove que passa pel carrer», el desig amorós; «aquell melic», l'erotisme, o «la primera dent d'un infant», la tendresa i la innocència. En aquest mateix sentit, el poema que obri les *Horacianes* d'Estellés es pot llegir com un cant a l'hedonisme, en la mesura que

parla de les coses elementals i de l'existència diària, que queden dignificades gràcies al caire classicista que, de nou, traspuen els versos. Hi és present, a més a més, el gust per la selecció acurada dels mots, per la seua sonoritat, i una actitud vitalista amarada, com és freqüent en Estellés, d'ironia. (Aparicio 2004: 154)

Així, el poeta confessa que res no li agrada tant com «enramarme d'oli cru/ el pimentó torrat, tallat en tires» i estableix una mena d'analogia entre el ritus eucarístic de la comunió i el fet de menjar-se el pimentó, de manera que sacralitza allò més banal. El plaer que li suposa menjar-se aquest pimentó, esdevé una mena d'orgasme (per tant hi ha una comparació bastant explícita amb el plaer que produeix l'acte sexual) que podem interpretar com el seu afany de tindre aquesta comunió justament amb una forma de vida senzilla i hedonista.

Un altre tòpic relacionat amb aquest epicureisme és aquell que es correspon amb uns dels versos més celebrats d'Horaci: la composició que s'inicia amb els mots *beatus ille*, en què el poeta exalta les delícies de la vida campestre davant el neguit que comporta la vida urbana i el món dels negocis. I, tanmateix, els últims quatre versos ens mostren que estem davant d'una crítica, una crua ironia o una amable sàtira: posa el poema en boca d'un usurer, el cor del qual s'entendreu quan els seus deutors li paguen els interessos i, un cop recollit els diners, només pensa a fer-los produir de nou. En una altra ocasió, concretament a la sàtira VI del llibre II, Horaci agraeix a Mecenes que l'haja obsequiat amb una vil·la al camp. I comença dient que «Era això el que jo desitjava: un tros de terreny no gaire gran, amb un hortet, una font d'aigua brollant prop de la casa i, a més, una mica de bosc.» També Estellés se'n fa ressò d'aquest *beatus ille*, per exemple al poema XXXIII, on elogia i, fins i tot, enveja, la senzillesa amb què viuen els pescadors del maresme: «aquestes pobres gents que mengen les anguiles/amb aquella elegància ancestral. me n'aniria amb elles.» També el poema XXXV es pot interpretar en aquest sentit, però en aquesta ocasió és una lloança

al llaurador que, en llegir la notícia que l'home ha arribat a la lluna, la mira, i com que no hi veu res, segueix treballant la terra. Terra que no podem sinó identificar amb l'Horta on el mateix Estellés va nàixer.

I, tanmateix, al costat d'aquesta actitud vitalista, apareix també el pes dels records i l'enyor d'uns paisatges i d'uns temps passats que, segurament es troben idealitzats en la ment del poeta⁵. Diem que són idealitzats perquè, recordem-ho, la Guerra Civil va esclatar quan Estellés tenia dotze anys. El mateix poeta sembla sentir-se un poc culpable per evadir-se del present i ens diu amb certa timidesa que, «si m'és permés,/ evocaré dies de la infantesa» (XV). Però aquesta evocació que li transporta a les alqueries, a l'hort, a la murta, a «una aigua de guitarres» (XX), sembla produir-li un cert dolor. I és que la mateixa etimologia del mot nostàlgia, ja ens indica que l'acte d'enyorar és un retorn que implica sofrença. De vegades, i potser en un intent de distanciar-se i minimitzar així els danys, rememora la seua joventut a través de la veu d'Horaci, atribuïnt «aquell molt dolç enyor» al temps que ell va viure a Grècia (XLVI):

secretament enyore grècia,
pecaminosament enyore grècia.
enyore l'aspra terra,
aquell ramat de cabres, unes vinyes, unes oli-
[veres, aquells núvols de pols,
enllà un plint, l'abatiment d'una columna,
llunyanament la mar.
des de grècia,
alguna horabaixa d'aquelles,
enyorava profundament roma,
la meua roma,
aquesta.

(vv. 5-16)

Tampoc no és casual que el poema que tanca les *Horacianes* estiga dedicat a l'enyor dels capvespres romans («ah roma, rica en capaltards,/ en savieses molt recòndites!»), que amb gran bellesa el jo poètic compara al moment en què un es mira l'amant abans de marxar del llit on han jagut «i lentament, després, se'n va, entre la murta i els/ xiprers».

1.2. «En la intimitat nocturna del llit»: amor, erotisme, sexe

Arribats en aquest punt, no ens ha de sorprendre la manera com Estellés, i també Horaci, parlen de les relacions amoroses sense tabús. De fet, en l'obra poètica d'Estellés la temàtica amorosa hi té un gran protagonisme, però sobretot sorprèn perquè, malgrat el moment històric, el tractament que en fa és d'allò més explícit. En general, la crítica ha distingit dues vessants:

d'una banda, l'amor presentat des d'una òptica essencialment lírica,

NOTES

5 | No ens podem estendre en la qüestió toponímica, però és important ressaltar, ni que siga de passada, que tots els paisatges que hi apareixen a les *Horacianes*, o bé es corresponen amb topònims propis l'espai i el temps d'Horaci (Roma, Grècia, Venusa...), o bé es tracta de llocs del País Valencià (el Perelló, el Saler, Sagunt, Turís, Burjassot, Sueca...), sovint relacionats amb el record d'uns temps passats en una mena d'idealització que els converteix en un *locus amoenus*.

tendra i amorosida, referida especialment a la muller i companya del poeta al llarg de tota la seua trajectòria vital i poètica, Isabel; de l'altra, situaríem l'amor en la seua vessant més eròtica i sexual, sovint lligada a la mort, on es reivindiquen amb força els plaers de la carn acompanyats, o no, d'una vinculació sentimental o emotiva. (Aparicio 2004: 151)

Així, al costat de la tendresa, trobem també un tractament més virulent, explícit i gens idealitzat de l'amor i el sexe, en tots els casos acompanyats d'un to confessional. Només a les *Horacianes* trobem uns quinze poemes que hi fan referència a l'amor –que en Estellés no podem deslligar del sexe– de manera directa. Aquesta actitud respon també al fet que la passió i el gaudi dels sentits esdevé, al costat del record i la poesia, una manera de rebel·lar-se i alliberar-se de l'opressió i la realitat miserable que li envolta. El cas més extrem de la seua visió desvergonyida i elemental del sexe, és potser el poema XXIII, una mena d'elegia a un condó, al qual s'adreça com si fos un interlocutor més. Els dos primers versos ja són prou reveladors: «et veig gastat, flàccid, llançat,/ condó». Trobem, per exemple, un altre poema on ens parla de l'asimetria d'uns pits (XIII), o de la perfecció d'uns altres després d'haver tingut cinc fills (XXXVII). I també la història d'un triangle amorós protagonitzat per personatges que també apareixen en Horaci: Mileto, Cloris i Flèrida (XXXVI), o la narració de l'intent fracassat de fer l'amor amb la seua amant al poema que comença «he passat la tarda i la nit bevent». Hi ha altres poemes més propers a la sensualitat, sobretot quan elogia la bellesa femenina i analogies més subtils entre el plaer sexual i el plaer que produeixen altres activitats, com menjar i beure. Però ho fa sempre amb un llenguatge planer i directe, i quan parla de l'acte sexual no dubta en emprar les paraules “coit”, “còpula”, “gemegar” o “orgasme”.

Aquesta manera de tractar les relacions amoroses i el sexe també apareix en certa manera a Horaci. Per exemple, a la sàtira V del llibre I, confessa que una nit en el viatge a Bríndisi «els somnis, tot provocant en mi fantasies obscenes, em taquen la camisa de dormir i la panxa.» En canvi, en boca del déu Príap, a la sàtira VIII del llibre II que comentàvem adés, diu que espanta els lladres per «la verga, erecta i vermella, que surt, obscena, del meu entrecuix.» Però sense dubte, la sàtira més reveladora en aquest sentit és la II del llibre I. En ella, Horaci ens adverteix dels perills de les passions amoroses i ens aconsella que anem amb compte amb les dones casades perquè ens podem buscar la ruïna. En aquesta sàtira caracteritza a Cupienni com «adorador de vulves d'alt llinatge» i conta que a un «li van podar amb la falç els collons i la tita per la seva lascívia». Però a les Sàtires hi ha més. Parla de «l'esperit de la seva titola», i reconeix que a ell li agrada el sexe disponible i sense complicacions. «¿Et decantaries per aguantar-te l'erecció fins a rebentar? Jo no», li diu al seu interlocutor⁶.

NOTES

6 | Possiblement aquest tractament desenfadat del sexe fou el que dugué a Suetoni, biògraf d'Horaci, a qualificar-lo de viciós i dissolut, difonent la idea que tenia una habitació plena d'espills dedicada a l'autocontemplació de l'acte sexual. Estellés, no s'estarà de contestar-li i criticar-lo en més d'una ocasió (cf. poemes LXIII, LXV, LXVI).

En aquest tractament de l'amor i del sexe hi podem reconèixer també la influència d'Ovidi i la seua *Ars amatoria*, aquesta mena de manual de seducció amb què parodia la literatura didàctica. De fet, aquesta *Ars amatoria* cal entendre'l com un *divertimento* que va escandalitzar la societat del moment. El paper que hi juga la ironia torna a ser doncs determinant, tant en Horaci, com en Estellés, com en Ovidi. Però Ovidi se'n riu, dels detractors de la seua obra, com ja hem vist que també fa Estellés, i insisteix en una luxúria major. Al poema LV de les *Horacianes* hi trobem una referència explícita:

em divertien les
amables bestieses de l'ovidí, el pobre,
escandalitzant fins i tot els déus
més benvolents, però jo no ho hauria
sabut fer mai. sentia un darrer pudor.
(vv.12-16)

1.3. «Marcat a foc per la injustícia»: consciència i compromís, el component crític

Podem resseguir ací el paral·lelisme amb Ovidi en la mesura que també Estellés es troba exiliat. Si bé en el cas d'Ovidi es tracta d'un exili "real", durant deu anys a Tomis (costa occidental de la mar Negra); en el cas d'Estellés es tracta d'un "exili interior" en la mesura que no hi ha llibertat d'expressió al seu país. Entre les causes de l'exili d'Ovidi es baralla la possible complicitat en els amors de les Júlies (la filla i la néta d'August), una profanació del culte d'Isis o la participació en una consulta d'endevinació a propòsit del successor d'August⁷.

Tornant a les *Horacianes*, hi trobem tot un seguit de poemes que fan referència de manera més o menys explícita a la situació de la València franquista dels anys seixanta. Així, per exemple, al poema LI, el poeta fa al·lusió a la crema del llibre de Joan Fuster, *Nosaltres els valencians*, que va tindre lloc l'any 1963 —«aquest any miserable»— en un intent d'ofegar les veus dissidents del règim. El to dels poemes que esmenten les penalitats del moment històric, fluctua entre la tristesa i la ràbia. El poema LIV, per exemple, desprèn el dolor i la impotència («arraparia les parets») que sent el poeta i la seua dona quan escolten un disc de Raimon. I segurament més en boca d'Ovidi que no pas d'Horaci, el poeta es pregunta «quan voldran els déus o qui siga/ que acabe aquesta situació.» Situació que al poema LXXVIII qualifica com «aquest moment funest i brut i trist». Però altres cops s'imposa la ràbia i fins i tot un odi visceral i profund (LXIV):

estic parlant de coses terriblement concretes.
noestic fent un poema: narre un procés d'odi.
de l'odi, al capdavant, de tot l'odi del món

NOTES

7 | Cf. El poema *Exili d'Ovidi* del «Llibre seté: pòntiques» (*Versos per Jackeley, Obra completa 7*) on Estellés adopta el paper d'Ovidi com a jo poètic tot establint un paral·lelisme explícit amb la seua condició d'exiliat.

i no accepte banderes ni receptes amables.
estic parlant d'un odi essencial, estricte.
(vv.27-31)

En el cas d'Horaci, alguns crítics han apuntat al caràcter apolític de les *Sàtires*, per considerar que les referències explícites al context polític no són tantes. Però cal tindre en compte que també les referències positives a segons quins membres de la societat poden tindre un contingut polític.

to a certain extent some of the names deployed can be associated with negative attack on political targets, but more importantly, *Satires* I constructs a positive image of Maecenas, the young Caesar and the values they represent. This image is not just at the service of Horace's portrait of himself but is a calculated attempt to win over his readers to the new ruler (Muecke: 115-116)

Mostrant les seues simpaties, Horaci també pren partit encara que d'una manera més subtil i més complexa en la realitat que l'envolta. De fet, un altre dels mitjans que fa servir per deixar entreveure la seua oposició al model ideològic que representa el Triumvirat, s'explicita en la influència de Lucili. Horaci l'utilitza com a model literari, sí, però al mateix temps el transforma, incidint per exemple en una major brevetat i condensació de temes. Aquesta transformació implica una voluntat de distanciament «not so much to criticize Lucilius, but to distinguish himself from the political motivations of more recent supporters of Lucilus» (Muecke: 116).

Hi ha un altre poema (LXXIX) on Estellés-Horaci insulta directament els polítics (els cònsols i pro-cònsols), als quals titlla de fills de puta i bastards, i més subtilment, d'assassins quan diu que «practiquen un vici que hom diu necrologia». I és que, la mort entesa com a quelcom inherent a la vida, és un altre dels temes omnipresents en l'obra poètica d'Estellés. El mateix poeta reconeix que «parle molt de la mort aquests darrers dies» (XIV), fet que no podem separar del context històric en què Estellés va créixer i viure. Es tracta, com dèiem, de la mort entesa com a quelcom paradoxalment vital («una aparença de vida») que ens ha de fer aprofitar els fugissers plaers que se'ns presenten (*carpe diem*). És justament perquè algun dia ens haurem de morir, que Estellés diu que s'estima tant la vida (LX). No hi ha dramatisme, al poema VII diu que no li té por, tot i que li preocupa saber què pensaran els altres de la seua obra poètica. En boca d'Horaci es pregunta si acabaran per considerar-lo «un pallaso de roma». I, en un altre poema (LVII), ens diu que deixarà la seua mort en una àmfora, o en un perol, i gràcies als seus poemes podrem saber com fou la seua vida, fet que hem vist que en certa manera passa amb les composicions poètiques d'Horaci. Però si al *Llibre de meravelles* la mort és “cadàver”, ací de vegades la mort ens presenta també la seua cara més fisiològica quan el poeta ens

remarca que «el nostre darrer acte o darrera voluntat/ serà també una cagada gratuïta, uns orins» (XVII) o desitja «oblidar-me que un dia me n'hauré d'anar no sé/ on ni com ni quan,/ fet un paquet de merda i de tristesa» (LX).

Una de les claus del per què Estellés s'identifica amb Horaci és, com ja hem pogut intuir, el fet que li permet carregar de contingut polític i crític els seus poemes. Així, la figura del biògraf Suetoni, que apareix en nombrosos poemes, ha de ser interpretada com al nom en clau de José Ombuena, director del diari *Las Provincias* a partir de l'any 1959 i fins el 1992. Abans de l'arribada d'Ombuena, Estellés hi va treballar durant quasi una dècada (1949-1958) en aquell diari quan el director era Martí Domínguez Barberà que, tot i ser partidari del règim i haver lluitat a l'exèrcit rebel durant la Guerra Civil, va mantenir una actitud més o menys reivindicativa i transparent. Aquesta actitud el va dur a criticar la mala gestió de les ajudes econòmiques que el govern havia de destinar a pal·liar les conseqüències devastadores de la riuada de 1957. Com a conseqüència Martí Domínguez va ser destituït del càrrec i substituït per Ombuena, la política editorial del qual es va caracteritzar per un gir anticatalanista, allunyat dels principis culturals i ideològics que pretenien donar suport a la defensa de la identitat dels valencians, a nivell lingüístic, literari i polític. No ens ha de sorprendre, doncs, que a les *Horacianes* d'Estellés, Suetoni/José Ombuena siga acusat de “tindre la llengua molt bruta” i qualificat de “fill de puta”, “cabró”, “bord”, o “mesquí” en múltiples ocasions. En aquesta crítica, però, també trobem una reivindicació de la figura del pare d'Estellés/Horaci, i una defensa dels orígens humils que ambdós compartien.

El meu pare era «de l'horta». Mai no he sabut aclarir si la barraca on va néixer, i que, temps enllà, per una evolució bàrbara i natural, es convertiria en una modesta alqueria, pertanyia al terme municipal de València o a què collons. Treballava de forner. Abans havia estat aprenent de mecànic i quatre o cinc coses més. [...] Amb el temps fou un paler de molta anomenada: d'anomenada, fins i tot, comarcal. (Estellés, 1986:19)

Així, Estellés-Horaci li retreu a Suetoni que a la seua biografia malparle d'ell i tracte de difamar la seua imatge dient que era fill d'un pescater, quan en realitat són pare era llibert: «t'has demorat moltíssim referint/ que el meu pare fou pescater.» (LXII). Però segurament allò que més paga la pena destacar de tots els poemes que Estellés dedica al pare d'Horaci i/o al seu pare, és la tendresa que se'n desprèn de la reivindicació de la seua humilitat, d'aquesta senzillesa. Tendresa lligada a l'agraïment ja que, malgrat que els seus pares «no sabien de lletra», ells van poder estudiar (V):

intuïtiu, em vares dur als millors mestres de venusa,
més endavant de roma

i fins i tot em vas permetre anar a grècia.
com t'ho podria agrair, pare.
(vv.10-14)

En aquesta mateixa línia, tenim també el poema XII, tot i que en altres ocasions els poemes dedicats al pare constitueixen simplement una declaració de l'amor que li professa el fill i l'enyor que sent al recordar-lo i no poder tenir-lo a prop. Aquesta actitud envers el pare, aquesta admiració, estima i agraïment sincers, també la trobem a les *Sàtires* d'Horaci. Així, en la sàtira IV del llibre I, agraeix el fet que son pare, amb el seu exemple, li va ensenyar a apartar-se dels vicis. I, sobretot, a la sàtira VI del mateix llibre, li diu a Mecenes que no s'avergonyeix dels seus orígens, i agraeix que son pare el portara a Roma a estudiar i li ensenyara «a ser honest, que és la virtut principal d'un home»⁸.

2. Conclusions: «Sóc llatí, amargament, llatí»

Tot i que la riquesa del poemari que tenim entre mans donaria per a una anàlisi encara molt més profunda, arribats en aquest punt podem extreure algunes conclusions sobre les raons que porten Estellés a reescriure i reinterpretar Horaci. En primer lloc, com ja hem anat avançant, els clàssics, en aquest cas llatins i en particular Horaci, «es revelen, precisament, com un mecanisme que, a banda de posar de manifest l'aïllament cultural que patien els escriptors de l'època, [...] permet superar el control estricte que imposava la censura gràcies a la interposició de la dislocació geogràfica i temporal» (Aparicio, 2004:155). Tot plegat, podem dir que el món d'Horaci —els paisatges, els amics, els enemics, les preocupacions—, esdevé una arma molt poderosa en mans d'Estellés. Una arma que li permet rebel·lar-se i lluitar des de les limitacions imposades per l'exili interior.

D'altra banda, tot i que hem insistit que es tracta d'una reescriptura o d'una identificació més temàtica que no pas formal —a diferència per exemple d'altres poemaris on Estellés juga a reescriure Ausiàs March o altres poetes del Segle d'Or—, és evident que hi ha també un afany d'elaboració formal, d'experimentació i renovació del llenguatge poètic. A més a més, tal i com assenyala Aparicio (2004), hi ha una voluntat explícita d'entroncar la seua obra poètica amb la tradició literària universal, i de connectar alhora amb el circuit literari català més enllà del provincialisme. Així, el fet de recórrer a la poesia d'arrels llatines genera un contrast i alhora un equilibri paradoxal amb l'ús d'una llengua farcida de dialectalismes i paraules col·loquials.

Finalment, paga la pena plantejar-se el fet que, com diu Italo Calvino (1995), tota lectura d'un clàssic és en realitat una relectura. Potser les *Horacianes* són en gran part això: una experiència de lectura

NOTES

8 | També la figura de Mecenes, a qui Horaci, per motius que ja hem apuntat, dedica gran part de la seua producció poètica, és invocada per Estellés al poema XXX («que els déus t'ho paguen o mecenes»). Així, de la mateixa manera que hi ha hauria una correspondència entre Suetoni i Ombuena, podem identificar Mecenes amb la figura d'Eliseu Climent, editor d'Estellés, a qui va dedicat precisament el poemari d'*Horacianes*.

d'un clàssic llatí, en un espai, un moment i una llengua «terriblement concretes». Ara bé, si això és possible, és precisament perquè Horaci, en la seua condició de clàssic, és susceptible de ser llegit i reescrit des de la contemporaneïtat, tot conciliant els horitzons d'expectatives d'un lector del segle XX o fins i tot del segle XXI. No se'ns acut una manera més creativa, agosarada i reivindicativa de fer-ho. Com diu Jaume Medina (1977: 111),

l'obra de Vicent Andrés Estellés ha encertat, pel camí de la imitació i de la identificació amb el món i l'obra del clàssic llatí, amb les seves pràctiques, amb les seves creences, amb les seves maneres de viure, a donar-nos un Horaci valencià, un Horaci de casa nostra, que no solament contempla el món a distància, en l'«objectivitat» de la història, sinó que ha assumit tota la manera masculina de viure i de veure el món, ja en la perspectiva històrica, ja en el moment present, donant-nos, alhora, una colla de personatges antics que, potser, tenen molt i molt a veure amb els moderns.

Bibliografia

- APARICIO, M. (2004): «Intertextualitat en l'obra de Vicent Andrés Estellés», dins F. CARBÓ, E. BALAGUER, i LI. MESEGUER (eds.): *Vicent Andrés Estellés*, Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 135-160.
- CALVINO, I. (1995): *Por qué leer los clásicos*, Barcelona: Tusquets.
- ESTELLÉS, V. A. (1974): *Horacianes* (1963-1970), dins V.A. ESTELLÉS (1974), *Les pedres de l'àmfora. Obra completa 2*, València: L'Estel, pp.37-128.
- ESTELLÉS, V. A. (1986): *Tractat de les maduixes*, Barcelona: Empúries.
- FUSTER, J. (1972): «Nota —provisional i improvisada— sobre la poesia de Vicent Andrés Estellés», introducció a V. A. ESTELLÉS: *Recomane tenebres. Obra completa 1*, València: Eliseu Climent editor, pp.17-36.
- FUSTER, J. (2011): *Més discordances*, Alzira: Bromera.
- HORACI (2008): *Sàtires*, tr. J.J. Castelló, Martorell: Adesiara.
- HORACI (1981): *Odes i Epodes. Vol. II*, tr. Josep Vergés, Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- JOAN CASTELLÓ, J. (2008): «Pròleg», introducció a HORACI: *Sàtires*, Martorell: Adesiara, pp.7-18.
- MEDINA, J. (1977): «Les *Horacianes* de Vicent Andrés Estellés», *Els Marges*, núm.9, pp.105-11.
- MUECKE, F.(2007): «The *Satires*», dins HARRISON, S. (ed.): *The Cambridge Companion to Horace*, Cambridge: Cambridge University Press, pp.105-120.
- VERGÈS, J. (1981), «Pròleg», introducció a HORACI: *Odes i Epodes. Vol. II.*, Barcelona: Fundació Bernat Metge, pp. 109-110.